

Marzena Liedke
Uniwersytet w Białymstoku

Bezowocne starania.
Korespondencja Jana Kalwina z Zygmuntem
Augustem, Jakubem Uchańskim, Janem
Tarnowskim i Mikołajem Radziwiłłem Czarnym

Jan Kalwin jawi się bezsprzecznie jako jedna z najbardziej wpływowych postaci w dziejach chrześcijaństwa. Głosząc swoje przekonania, prowadził szeroką korespondencję nie tylko z duchownymi, którzy przyjęli jego naukę, lecz także starał się wpływać na postawy wobec reformacji tych, którzy decydowali o sytuacji, również wyznaniowej, w poszczególnych państwach. Czynił to z własnej inicjatywy lub zachęcony przez współpracowników spoza Genewy, mających lepsze rozeznanie w nastrojach i sympatiach obecnych i przyszłych duchownych nowego wyznania, zwolenników z różnych grup społecznych czy przedstawicieli elit politycznych, nie wyłączając panujących. Każdy taki list dawał szansę pozyskania wpływowych stronników, także na terytorium rządzonej przez dynastię Jagiellonów. Było to szczególnie możliwe w okresie wzmożonej działalności Genewczyka, która zbiegła się w czasie z intensywną recepcją idei reformacyjnych w Koronie i wkrótce potem w Wielkim Księstwie Litewskim.

Główne etapy rozwoju, a następnie regresu protestantyzmu na tych terenach są na ogół dobrze znane, a sama korespondencja

Jana Kalwina była już wykorzystywana w badaniach nad dziejami reformacji w Polsce, w tym również nad relacjami reformatora z najwybitniejszymi postaciami życia politycznego w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim¹. Warto jednak, oprócz ustalenia kwestii dotyczących chronologii korespondencji, poruszanych w niej problemów, pokusić się o wniknięcie w aksjologiczne aspekty listów Kalwina z jednej strony, a z drugiej – o taką analizę odpowiedzi ich adresatów. Zadanie to podjął już na początku XX stulecia Kazimierz Hartleb, ale z dzisiejszego punktu widzenia niewystarczająca okazała się charakterystyka osobowości korespondentów². Z kolei Rafała Leszczyńskiego (seniora) mniej obszerny wywód i omówienie korespondencji z najznacześniejszymi obywatelami Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego zmierza w kierunku wyjaśnienia opinii Kalwina, że Polacy nie są godni zaufania³. Wymianę listów reformatora z przedstawicielami społeczeństwa polskiego krótko zrelacjonował Oskar Bartel⁴, interesowała ona również – jako jeden z aspektów rozwoju sytuacji religijnej w Europie oraz motywów oddziaływania korespondencyjnego Genewczyka na adresatów jego pism – Ernsta

¹ Zob. m.in.: T. Wierzbowski, *Jakób Uchański, arcybiskup gnieźnieński (1502–1581)*, Warszawa 1895 (*Uchańsciana*, t. 5); T. Wotschke, *Die Briefwechsel der Schweizer mit den Polen*, Leipzig 1908; A. Nejman, *Życiorys Jana Kalwina. Wspomnienie czterechsetnej rocznicy jego urodzin*, Warszawa 1909; K. Hartleb, *Kalwin a Polska*, „Pamiętnik Naukowy i Literacki” 1912; idem, *Stosunek hetmana Tarnowskiego do reformy Kościoła w Polsce w XVI w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1912, 26; S. Kot, *Jana Tarnowskiego zerwanie z Kalwinem*, „Reformacja w Polsce” 1921, 1; A. Jobert, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, przeł. E. Sękowska, przedm. J. Kłoczowski, posłowie Z. Libiszowska, Pax – Volumen: Warszawa 1994; W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów małopolskiego*, Pax: Warszawa 1985; R. Leszczyński (sen.), *Jan Kalwin a Rzeczpospolita*, „Signa Temporis. Rocznik Teologiczno-Humanistyczny” 2009, 16, s. 43–53.

² Kazimierz Hartleb wspominał o „zamkniętej naturze” Zygmunta Augusta, a o Janie Kalwinie pisał: „autokrata nie znoszący sprzeciwu” (K. Hartleb, *Kalwin a Polska...*, s. 88, 767).

³ Zob. R. Leszczyński, op. cit.

⁴ O. Bartel, *Zwingli i Kalwin a Polska*, „Przegląd Historyczny” 1965, 56, z. 4.

Waltera Zeedena⁵. Wskazanie i zrozumienie podstawowych wartości, jakimi kierowali się korespondujący, nie tylko sam Kalwin, a także określenie ich politycznych oraz teologicznych zapatrywań umożliwi pełniejsze zrozumienie losów idei i Kościołów reformacyjnych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim, natomiast odniesienie się do międzynarodowej korespondencji Kalwina pozwala dostrzec skalę uwagi, jaką poświęcił reformator elitom późniejszej Rzeczypospolitej.

Genewczyk nie zaniedbywał utwierdzania w wierze ministrów swej doktryny oraz ważniejszych przedstawicieli szlachty czy mieszczaństwa, ale rozumiał, że decydujące dla sukcesu, czyli ustanowienia w poszczególnych krajach Kościołów uznających jego naukę, będzie przekonanie tych, którzy decydowali o sprawach państwa. Dlatego też starał się nawiązać kontakt korespondencyjny z polską i litewską elitą polityczną. Reformator pisał do eminentnych osobistości, wskazanych mu przez osoby orientujące się w sytuacji w Rzeczypospolitej lub pragnące zrealizować poprzez takie pośrednictwo cele własne lub wspólnoty⁶. W 1555 r. Franciszek Lismanin, ważna wówczas postać polskiego protestantyzmu, przesłał do Genewy listę wpływowych osób w kraju, które warto byłoby pozyskać dla idei reformy Kościoła. Rok ten był dla protestantów szczególnie trudny, gdyż jesienią przybył do Polski Alojzy Lippomano, wysłannik bezkompromisowego papieża Pawła IV wybranego również w 1555 r. Reformator nie zwlekał i w ciągu jednego dnia (!) napisał listy do wszystkich wskazanych mu osób. Listę adresatów otwierał król Zygmunt August, listy otrzymali także hetman wielki koronny Jan Tarnowski, wojewoda wileński Mikołaj Radziwiłł, wojewoda sandomierski Spytek Jordan, kasztelan biecki

⁵ Zob. E.W. Zeeden, *Konfessionsbuilding. Studien zur Reformation, Gegenreformation und Katholischen Reform*, Klett – Cotta: Stuttgart 1985, s. 192–221 (Spatmittelalter und Fruehe Neuzeit, Band 15).

⁶ Dedykacja dla Zygmunta Augusta *Komentarzy do Listu do Hebrajczyków* pojawiła się na skutek namów Floriana Susłygi, który chciał dla własnych korzyści odgrywać rolę pośrednika między Kalwinem a najznacześniejszymi osobami w państwie. List do monarchy z 1554 r. został napisany za namową Franciszka Lismani-
na. Zob. O. Bartel, op. cit., s. 647–648.

Jan Boner, kasztelan wojnicki Mikołaj Myszkowski, Agnieszka Dłuska (z Myszkowskich), podkomorzy łęczycki Stanisław Lasocki, Stanisław Karniński, szlachecki patron zboru ewangelickiego w Krakowie i poeta Andrzej Trzeciński młodszy⁷.

W tym miejscu przedstawimy listowne starania reformatora, by przekonać do swej doktryny czterech kreatorów życia politycznego: trzech spośród wskazanych przez Lismanina, czyli króla Zygmunta Augusta, hetmana Jana Tarnowskiego i Mikołaja Radziwiłła Czarne-
go, oraz jednego z biskupów Kościoła rzymskokatolickiego, Jakuba Uchańskiego. Wybór ten uzasadnia fakt, iż oprócz Mikołaja Radziwiłła wszyscy oni w momencie otrzymania pisma od genewskiego reformatora nie byli, jak pozostałe osoby z listy, zadeklarowanymi zwolennikami reformacji, a jedynie jej (lub niektórym jej ideom) sprzyjali. Analiza korespondencji pozwoli na ukazanie argumentacji Kalwina i przybliży odpowiedź, dlaczego ostatecznie jego zabiegi okazały się nieskuteczne. Mikołaj Radziwiłł znalazł się w tym gronie z powodu późniejszego zainteresowania antytrynityzmem i aktywnego popierania tej ideologii religijnej, choć do swej śmierci w 1565 r. nie zdążył formalnie porzucić kalwinizmu. Korespondencja między nim a reformatorem, zwłaszcza ostatnie listy, wskazuje, jakie niebezpieczeństwo dostrzegł doktor z Genewy w obcowaniu Mikołaja Radziwiłła Czarne-
go z wcześniej popieranymi przez reformatora Franciszkiem Lismaninem i Jerzym Blandratą (obaj odeszli od doktryny Kalwina i stali się zwolennikami ideologii antytrynitarstka) oraz w jaki sposób starał się utwierdzić wojewodę w wierności stworzonemu przez siebie wyznaniu.

Analiza korespondencji między Genewczykiem a wskazanymi przedstawicielami elity politycznej Rzeczypospolitej pozwoliła również na podjęcie rozważań dotyczących tego, czy efekt żarliwych listów Kalwina, szczególnie do Mikołaja Radziwiłła Czarne-
go, można uznać za sukces czy porażkę wielkiego reformatora. Wydaje się bowiem, że mimo naszej wiedzy o ostatecznych postawach wskazanych osób, w pewnych kontekstach odpowiedź na to pytanie nie musi być wcale jednoznaczna.

⁷ Zob. W. Dworzaczek, op. cit., s. 199.

W artykule zostanie wykorzystana korespondencja Kalwina z wymienionymi osobami opublikowana w ramach dzieł zebranych *Ioannis Calvini opera, quae supersunt omnia*⁸. Edycja ta, wydawana w drugiej połowie XIX w., zawiera niemal wszystkie istniejące i znane wówczas listy reformatora (według Mirjam van Veen i Fransa Pietera van Stam zachowało się około 3400 listów od i do Kalwina, z czego autorem połowy jest sam Genewczyk⁹, inni badacze podają, że zachowana korespondencja liczy około 4000 pism)¹⁰. Ponadto wykorzystany zostanie jeden list Jana Tarnowskiego, niezamieszczony w *Ioannis Calvini opera*; epistoła była wydana przez Stanisława Kota w tomie pierwszym „Reformacji w Polsce”¹¹. Analizie zostaną poddane dwa listy do Zygmunta Augusta i ofiarowana mu dedykacja, list do Jakuba Uchańskiego, cztery pisma do Jana Tarnowskiego oraz sześć do Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Przedmiotem badania będą również opublikowane odpowiedzi Jana Tarnowskiego i Mikołaja Radziwiłła Czarnego¹². Warto dodać, że niemal współcześnie do wydania z lat 1875–1879 Aime-Louis Herminjard opublikował w dziewięciu tomach listy Kalwina od roku 1544¹³, a na początku XXI w. rozpoczęto ich nową edycję; projekt ten jest w początkowej fazie realizacji¹⁴.

Listy w czasach Kalwina stanowiły nie tylko sposób wymiany informacji, inicjowania kampanii różnego typu (np. religijnego),

⁸ *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*, red. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss (dalej: *Ioannis Calvini opera...*), Brunsvigae 1875–1879, vol. 13, 15, 17, 18, 19 (Corpus Reformatorum 41, 43, 45, 46, 47).

⁹ Zob. M. van Veen, F.P. van Stam, *Letters*, w: *The Calvin Handbook*, red. H. Selderhuis, Michigan – Cambridge 2009, s. 214 i nast.

¹⁰ Zob. E.W. Zeeden, op. cit., s. 193.

¹¹ Zob. S. Kot, op. cit., s. 66.

¹² *Ioannis Calvini opera...*, Brunsvigae 1876–1879, vol. 15, 16, 17, 18, 20 (Corpus Reformatorum 43, 44, 45, 46, 48).

¹³ A.-L. Herminjard, *Correspondance des Réformateurs dans les pays de langue française*, t. 1–9, Geneve 1866–1897).

¹⁴ Edycja G. Bauma, E. Cunitza i E. Reussa, mimo ogromnego wysiłku włożonego w jej przygotowanie, zawiera sporo błędów, m.in. w datowaniu, a informacje o adresatach czy postaciach wspomnianych w tekstach listów są niewystarczające. Rozpoczęta nowa edycja ma zawierać około 300 listów nieuwzględnionych w dziewiętnastowiecznym wydaniu. Zob. M. van Veen, F.P. van Stam, op. cit., s. 216.

utrzymywania kontaktów, lecz także spełniały inne funkcje¹⁵. Służyły również zaprezentowaniu wiedzy i erudycji autora. Zdaniem Mirjam van Veen oraz Fransa Pietera van Stama wczesna korespondencja Kalwina też wykazuje takie cechy¹⁶. Wypadało korespondować i zdarzało się, że pisali do siebie ludzie mieszkający nawet w tym samym czasie w jednym budynku, jak Erazm z Rotterdamu i Tomasz Morus¹⁷. Jednak należy pamiętać, że w sytuacji, kiedy pisma doręczane przez kurierów mogły łatwo wpaść w ręce wrogów czy oponentów, nie zawsze przekazywano w nich całą wiadomość, niektóre treści powierzając pamięci doręczycieli. Jednocześnie okoliczności ograniczające prywatność umożliwiały kształtowanie własnego wizerunku¹⁸. Ważę listów reformatora z Genewy w tym kontekście docenił August Lang, pisząc, że kto nie zna Kalwina z jego listów, zna go tylko w połowie¹⁹.

Postać reformatora, fakty z jego życia, profil pism religijnych, charakter przedstawiają liczne biografie naukowe²⁰. Warto jednak przypomnieć, że człowiek ten, jak sam siebie określał, nieśmiały i skromny²¹, surowo przestrzegający ustanawianych zasad moralnych i norm życia w tworzonej wspólnocie religijnej, wykazywał również

¹⁵ Zob. m.in. J. Dąbkowska-Kujko, *Humanistyczna teoria epistolografii a retoryka*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3: *Stulecia XV–XIX*). *Perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Collegium Columbinum: Kraków 2013, s. 45–55; M. van Veen, F.P. van Stam, op. cit., s. 216.

¹⁶ Zob. M. van Veen, F.P. van Stam, op. cit., s. 216.

¹⁷ Zob. ibidem.

¹⁸ Zob. ibidem.

¹⁹ Zob. E.W. Zeeden, op. cit., s. 221.

²⁰ Z opracowań biograficznych dostępnych w języku polskim można wskazać: A. Nejman, *Życiorys Jana Kalwina. Wspomnienie czterechsetnej rocznicy jego urodzin 10 lipca 1509 roku*, Warszawa 1909; E. Jelinek, *Sylwetka Kalwina na tle reformacji*, Warszawa 1934; A. Tokarczyk, *Jan Kalwin*, KAW: Warszawa 1989; S. Piwko, *Jan Kalwin. Życie i dzieło*, Semper: Warszawa 1995; B. Cottret, *Kalwin*, przeł. M. Milewska, PIW: Warszawa 2000, A.E. McGrath, *Jan Kalwin. Studium kształtowania kultury Zachodu*, przeł. J. Wolak, przedm. W. Kriegseisen, Semper: Warszawa 2009.

²¹ Zob. W.G. Naphy, *Calvin and Geneva*, w: *The Reformation World*, red. A. Pettegree, Routledge: London – New York 2000, s. 318 i nast., B. Cottret, op. cit., s. 8.

ogromną konsekwencję w realizacji podejmowanych zadań i bezkompromisowość w sprawach dogmatycznych. Był przywódcą duchowym, miał także faktyczny wpływ na władze świeckie (w latach 1555–1564 uzyskał niekwestionowaną władzę w Genewie²²), choć w nich nie zasiadał, będąc „tylko” duchownym członkiem konsystorza genewskiego²³ oraz przewodniczącym tzw. Towarzystwa Pastorów, zarządzającego sprawami lokalnego Kościoła²⁴. W tym przywództwie dążenie do prawdy teologicznej w jego rozumieniu i dobro Kościoła stawał ponad wszystko inne. Jednym z głównych priorytetów Kalwina było zaszczepienie i doprowadzenie do zwycięstwa swej doktryny również poza Genewą. Reformator czynił to już od początku lat czterdziestych XVI w., wysyłając do Niderlandów swoich uczniów²⁵, intensyfikując podobne działania w połowie lat pięćdziesiątych, szczególnie na terenie Francji²⁶. Korespondencja z przedstawicielami elity politycznej Rzeczypospolitej owego czasu wskazuje, że próbował wykorzystać okazję, by i tutaj rozszerzyć wpływ nowego Kościoła.

Jan Kalwin a Zygmunt August

Jeszcze przed objęciem tronu, w okresie pobytu w Wilnie, Zygmunt August otaczał się zwolennikami reformacji²⁷, czym wzbudził nadzieję protestantów na prawne usankcjonowanie ich pozycji, a nawet na

²² Ibidem, s. 247.

²³ Zob. R.M. Kingdon, *Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva*, w: *The Reformation Critical Concepts in Historical Studies*, red. A. Petegree, t. 3, Routledge: London – New York 2004, s. 61.

²⁴ Zob. R.M. Kingdon, *International Calvinism*, w: *Handbook of European History 1400–1600. Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Visions, Programs and Outcomes*, red. T.A. Brady Jr. i in., W.B. Eerdmans: Michigan 1996, s. 231.

²⁵ Misja Pierre’a Brully’ego zmierzała do wsparcia i rozwinięcia społeczności kalwińskiej, ale zakończyła się straceniem misjonarza i współpracujących z nim czterech osób. Zob. K. Bem, „Wilki i łagodne jagniątka Chrystusa”. Powstanie, rozwój i rola Holenderskiego Kościoła Reformowanego w XVI–XVII wieku, Semper: Warszawa 2013, s. 26.

²⁶ Zob. A.E. McGrath, op. cit., s. 251–253.

²⁷ Zob. A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August, król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Krupski i S-ka: Warszawa 1996, s. 308; A. Jobert, op. cit., s. 33.

zerwanie z Rzymem. W otoczeniu młodego monarchy znaleźli się duchowni coraz otwarciej propagujący idee reformacyjne, jak Jan z Koźmina i Wawrzyniec Discordia²⁸. Po śmierci Zygmunta I Starego nadszedł czas, kiedy młody król musiał walczyć o swe potajemnie zawarte małżeństwo z Barbarą Radziwiłłówną. Niektórzy mogli więc mieć nadzieję, że monarcha z tego powodu porzuci katolicyzm, ale okazało się, że raczej starał się on pozyskać katolickich hierarchów dla swej sprawy²⁹. Informacje o tej sytuacji i wcześniejszej otwartości Zygmunta Augusta na nowe idee religijne dotarły do Kalwina. Do poświęcenia geneńskiego wydania *Komentarzy do „Listu do Hebrajczyków”* (1549)³⁰ polskiemu królowi zachęcił reformatora Florian Susłyga (vel Susliga)³¹. Kalwin musiał pracować nad tym dziełem oraz nad dedykacją w niedogodnych i smutnych dla siebie okolicznościach, gdyż jego żona Idelette de Bure od kilku lat chorowała i zmarła w marcu 1549 r., pozostawiając pod opieką męża dwoje dzieci ze swego pierwszego małżeństwa³². Reformator jednak i w takiej sytuacji nie zaniedbywał obowiązków i okazji, by zaszczerpić „Bożą sadzonkę”³³ w Polsce. W przypisaniu reformator z Genewy stwierdził,

²⁸ Zob. S. Cynarski, *Zygmunt August*, Ossolineum: Wrocław 1988, s. 84. Ten ostatni za wstawiennictwem Mikołaja Radziwiłła Czarnego pełnił od 1545 r. funkcję kaznodziei nadwornego Zygmunta Augusta w Wilnie, dopóki synod w Łęczycy nie uznał go za heretyka.

²⁹ Ibidem, s. 85.

³⁰ Jan Kalwin do Zygmunta Augusta: *Alloquitio nuncupatoria Commentario in epistolamad Hebraeos praemissa*. Ex editione principe Genevae per Ioannem Gerardum 1549, w: I. Calvini *Opera...*, list nr 1195, vol. 13, kol. 281–286 (dalej, w tekście: (dedykacja), 1195: t. 13). Odniesienia do kolejnych listów zamieszczam w tekście w nawiasach, gdzie cyfry oznaczają kolejno numer listu, numer tomu dzieł Kalwina i numer kolumn.

³¹ Florian Susłyga okazał się jednak sprytnym oszustem i fałszerzem listów. Zob. H. Barycz, *Od Kalwina do Ignacego Loyoli czyli o niezwyuczajnych przygodach polskiego franta*, w: idem, *W blaskach epoki odrodzenia*, PIW: Warszawa 1968, s. 79–137.

³² Zob. A.E. McGrath, op. cit., s. 161.

³³ Sformułowanie użyte w tytule artykułu K. Bema: „Boża sadzonka przesadzona”: *Holenderski Kościół Reformowany w holenderskich koloniach w Afryce i Amerykach w XVII wieku*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2007, t. 51, s. 121–149.

że dedykowanie królowi utworu przez osobę znacznie niższego stanu usprawiedliwia otwartość umysłu młodego władcy. Niezbyt skromnie *Komentarze* określił mianem „podarunku, którego owa [królewska – przyp. M.L.] pobożność nie pozwala [...] odrzucić” (dedykacja, 1195: t. 13, kol. 281). Owym prezentem miało być przedstawienie zasad idealnego Kościoła Bożego, mające wzmocnić zainteresowanie króla oraz jego poddanych dążeniem do „odbudowania królestwa Chrystusa”. W dalszych słowach, w celu uzyskania kontrastu, Kalwin nakreślił obraz obecnego zepsucia Kościoła, czyli „zhańbienia kultu Boga, pogwałcenia używania sakramentów, handlowania wszelkim świętościami” (dedykacja, 1195: t. 13, kol. 283). Wskazał na potrzebę naprawy tego stanu rzeczy i uznał, że Zygmunt August został wybrany, by tego dokonać. Zręcznie zaznaczał przy tym, iż wie, że monarcha dostrzega to zepsucie, a jego umysł jest otwarty na reformę stosunków w Kościele. Chcąc bardziej przekonać młodego króla, nawiązał również do polityki Zygmunta Starego, który „był człowiekiem łagodności i łaskawości, takim, że gdy zaraza okrucieństwa zajęła regiony chrześcijańskiego świata, on sam zachował czyste ręce” (dedykacja, 1195: t. 13, kol. 284). Reformator z Genewy nie ograniczył się do ukazania obecnej sytuacji Kościoła, potrzeby jego naprawy i roli Zygmunta Augusta w tym procesie, starał się również zdyskredytować poglądy swego adwersarza Johanna Mayera von Ecka, który swe dzieło o Mszy Świętej zadedykował ojcu młodego króla (dedykacja, 1195: t. 13, kol. 284–285).

Trudno ocenić, na ile dedykacja mogła wywrzeć wpływ na postawę Zygmunta Augusta wobec problemów religijnych w kraju. Nie wiemy także, czy i na ile skrupulatnie się z nią zapoznał, choć kilka stuleci później Kazimierz Hartleb próbował nawet „odtworzyć” odczucia towarzyszące królowi podczas lektury listów Kalwina³⁴. Faktem jest

³⁴ Zob. K. Hartleb, *Kalwin a Polska...*, s. 88. Próba ukazania wrażeń króla spotkała się z krytyką R. Leszczyńskiego, choć, naszym zdaniem, powinna ona dotyczyć nie tylko niektórych użytych przez K. Hartleba przymiotników. Zob. R. Leszczyński, op. cit., s. 44. Być może listy te czytał Franciszek Lismanin (zob. M. Wojtyto, *Jan Kalwin – jego dzieło i życie*, „Signa Temporis. Rocznik Teologiczno – Humanistyczny” 2009, nr 16, s. 10–11), który regularnie czytywał i komentował monarsze „Institutio religionis christianae”. Zob. O. Bartel, op. cit., s. 647.

jednak, że mimo iż niektóre posunięcia Jagiellona po objęciu władzy sankcjonowały jeszcze kary za propagowanie herezji³⁵ i potwierdzały ograniczenia wyznaniowe wobec niekatolików w Wielkim Księstwie Litewskim³⁶, to władca realizował w praktyce politykę tolerancji, również wobec protestantów³⁷, szczególnie od roku 1552.

Kiedy więc polscy zadeklarowani protestanci i zwolennicy reformy Kościoła podjęli starania zmierzające do powołania Kościoła narodowego³⁸, ich powodzenie warunkowało stanowisko monarchy, który miałby stanąć na czele powołanej w ten sposób wspólnoty wyznaniowej. Inicjatorzy tych zabiegów pokładali nadzieję w przychylnym nastawieniu Zygmunta Augusta do nowych idei religijnych. Ważne było więc umacnianie w królu tych skłonności i przekonanie go do wykonania następnych kroków, czyli zwołania soboru narodowego i ustanowienia nowego Kościoła. Wydaje się, że sporo nadziei na to, że tak się stanie, wiązano w Polsce z autorytetem samego Kalwina. W długim liście z 5 grudnia 1554 r. (2057: t. 15, kol. 329–336), zainspirowany sugestiami Lismanina³⁹, reformator z Genewy przekonywał więc polskiego władcę, że powinnością monarchy jest nie tylko rozumieć samemu „prawdziwą wiarę”, lecz także szerzyć wiedzę o niej wśród zajmujących niższe miejsca w hierarchii społecznej i „odzyskać podległych [...] poddanych z haniebnego spustoszenia” (2057: t. 15, kol. 330–331). Kalwin tłumaczył też drobiazgowo Zyg-

³⁵ Na przykład w 1550 r. wydał edykt przeciwko różnowiercom – zob. A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 305.

³⁶ Jeszcze w 1551 r. monarcha ponownie potwierdził ograniczenia prawosławnych w dostępie do urzędów wojewody i kasztelana wileńskiego i trockiego, wprowadzone jeszcze w 1413 r., choć prawdziwym powodem ponownienia tego zakazu nie była dyskryminacja polityczna wyznawców Cerkwi prawosławnej, a rywalizacja między Radziwiłłami a prawosławnym Iwanem Hornostajem, który w latach 1549–1551 pełnił funkcję sprawcy województwa wileńskiego. Zob. M. Liedke, *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*, Wyd. UwB: Białystok 2004, s. 40.

³⁷ Zob. A. Jobert, op. cit., s. 107.

³⁸ A nawet już od 1550 r. Zob. S. Litak, *Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, TN KUL: Lublin 1994, s. 49.

³⁹ Zob. K. Hartleb, *Kalwin a Polska...*, s. 89.